

DR. JÜRGEN BECHER

A GAZDASÁGI MECHANIZMUS FOGALMA, LÉNYEGE ÉS MEGJELENÉSI FORMÁI A KGST ORSZÁGOKBAN

A fejlett szocializmus kialakítása megköveteli új, igényes társadalmi feladatok megoldását. Így a gazdaság vezetésének, tervezésének és gazdasági ösztönzésének tökéletesítését is, amely *sok új kérdésfeltevéssel jár*, és amelyek főként a szocializmus belső törvényszerűségeiből következnek. Ezek az új lehetőségek kihasználására irányulnak, amelyek a szocializmus fejlődéséből, a *saját társadalmi-gazdasági alapjaiból és a szocialista nemzetközi gazdasági integráció magasabb fokára való átmenetből származnak*. A KGST országok gazdasági tanácskozásán 1984-ben hangsúlyozták, hogy tevékenységük mobilizálásával a kölcsönös együttműködést az egész közösség és minden ország gazdasága dinamikus fejlődési céljából kell kihasználni.¹ Ebből kiindulva megállapították: „Az együttműködés mechanizmusának fejlesztéséhez és tökéletesítéséhez hozzá kell járulniuk a KGST-ben kidolgozandó javaslatoknak is, amelyek a KGST tagországok gazdasági mechanizmusának struktúráját közelítik, amelyek nagy jelentőségűek a kölcsönös gazdasági kapcsolatok fejlődésében”.²

1. A gazdasági mechanizmus fogalmáról

Lenin már közvetlenül a Nagy Októberi Forradalom után, 1918-ban követelte: „A számvitel megszervezését, az üzemek fölötti ellenőrzést az egész állami gazdasági mechanizmus átalakítását, egyetlen nagy géppé, egy gazdasági organizmussá, amelyek úgy működnek, hogy százmillió embert egyetlen terv irányítja.”³ Ezzel először fejtette ki a „gazdasági mechanizmus” fogalmát, amely a Szovjetunió és más szocialista országok tudományos irodalmában az 1960-as években ismét fellépett gyakran alternatíván más kifejezésekkel, vagy megváltozott formákban:

a) Gazdasági mechanizmus illetve közgazdasági mechanizmus, a gazdaság-vezetés mechanizmusa, új gazdasági mechanizmus kifejezéseket használják a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Bulgáriában. (Bulgáriában új közgazdasági megközelítésben használják a szociális irányítás rendszere vagy a tervezés, finanszírozás, hitelezés, árképzés és munkabérezés rendszere.)

b) Magyarországon a gazdaságirányítás új rendszere.

c) Az NDK-ban az irányítás, tervezés és közgazdasági szabályozás, illetve a gazdasági önelszámolás rendszere.

d) Romániában az új gazdasági és pénzügyi mechanizmus.

¹ A KGST tagországi gazdasági és tudományos-technikai együttműködésének további fejlődéséről és elmélyítéséről. Einheit, 1984. 7. sz. 599. old.

² Uo. 602. old.

³ V. I. Lenin: A Szovjetunió Kommunista Pártjának rendkívüli VII. kongresszusa. Lenin Művei 27. köt Német Könyvkiadó, 1960. 77. old.

Valamilyen fogalmat vita tárgyává tenni csak akkor indokolt, ha ez a tudomány társadalmi hatékonyságát emeli. Ebben az értelemben mondta B. Brecht „a fogalmak, amelyek valamiből adódnak nagyon fontosak. Ezek fogantyúk, amelyekkel a dolgokat mozgatják.”⁴ Éppen ezért fontos a politikai gazdaságtanban a gazdasági mechanizmus fogalmával mint közgazdasági kategóriának a jellegzetességeivel, azaz mint „a társadalmi termelési viszonyok elméleti kifejezésével és absztrakciójával foglalkozni.”⁵ A meghatározás középpontjában az *intenzív bővített újratermelés döntő folyamatai* tényleges uralmának kell állnia. (Egy fogalmi vita, amely nem a társadalmi feladatok megoldását szolgálja, főleg és leköti az erőt, amely más területen szükséges.)

A szocialista gazdasági mechanizmust jellemezhetjük általános értelemben, mint a gazdálkodás fajtáját és módját. A gazdasági mechanizmus átfogja a működő gazdasági törvények összességét, amelyek végső fokon meghatározzák a *társadalmi érdeket és célt, valamint kihasználásuknak adekvát eszközeit*. (Irányítás, tervezés, ösztönzés, szervezés.)

A gazdasági mechanizmusnak ebben a jellemzésében egyesülnek az *objektív tényezők* (a termelőerők fejlettségi szintje, a gazdasági törvények követelményei, a szocialista társadalom érdeke és céljai) és a *szubjektív tényezők*, mint az objektív alapoknak és a mindenkor gazdaságpolitikai helyzetnek megfelelő irányítási rendszer.

Ilyen módon a gazdasági mechanizmus általános tartalommal bír, amely független a nemzeti specifikumoktól, általában a *fejlett szocializmus modelljét fejezi ki*. A konkrét mechanizmus kidolgozásához az egyes szocialista országoknak kell hozzájárulniuk, amely általános momentumokat — az azonos társadalmi-gazdasági alapokat, a szocializmus közgazdasági törvényeinek hatását és a lényegében azonos gazdaságpolitikai és szociálpolitikai feladatokat — mind jobban ismertté teszik és kifejezik. A gazdasági mechanizmus meghatározható úgy is, mint a *szocialista társadalom alap- és felépítményének viszonyában az objektív és szubjektív közötti kölcsönös kapcsolat* — amelyben az alap (termelési viszonyok) dominanciája meghatározó. A „szubjektív” azonban nem teljesen szabad. Ebben az értelemben látja P. Bunitsch⁶ két aspektusát a mechanizmusnak: *a) egy objektíve érvényesülő és a tudattól független mechanizmust, b) valamint irányításmechanizmust*, amely a szocialista társadalom az objektív oldal ismeretének keretében teremt. (Egyúttal az irányítási mechanizmus objektív is, mivel objektív feltételeket és adekvát eszközöket is megtestesít.)

A gazdasági mechanizmus struktúráját meghatározza: *a) a termelőerők fejlettségi színvonala, b) a szocializmus közgazdasági törvényeinek rendszerhatása, c) és a tervezés, irányítás és a gazdasági ösztönzés és kölcsönös összefüggései, d) a termelés társadalmi szervezetének jogi, szociálpszichológiai és más formái*.

A gazdasági mechanizmus *funkcionális feladatai* a szocialista termelés céljának realizálását biztosítják, azaz az emberek anyagi és kulturális szükségleteinek mind jobb kielégítését, a szocialista személyiség *sokoldalú fejlődését*, az újratermelési folyamat átfogó *intenzifikálásának* egyidejű megvalósítása mellett. Az azonos objektív állapot feltételezve egyaránt lehetséges és szükséges, hogy a KGST országok gazdasági mechanizmusai az alapvető célokat és a legfontosabb elemeket tekintve lényegében azonosak.

⁴ B. Brecht: Próza. III. kötet. Berlin—Veimar 2973. 173. old.

⁵ Marx: A filozófia nyomora. Marx—Engels Művek IV. kötet Berlin, 1959. 130. old.

⁶ P. Bunitsch: Gazdasági mechanizmus a fejlett szocialista társadalomban. *Ekonomicszeszkije Nauki Moszkva*, 1978. 4. füzet. 36. old.

Végül figyelembe veendő az is, hogy az európai KGST országok a gazdasági mechanizmus fogalmát, illetve a neki megfelelő jellemzőket mindig három aspektusban alkalmazzák:

a) Mint *teoretikus modellt* bizonyos mértékig a gazdasági mechanizmus *elméleti ideálját*, amelynek jelenleg csak néhány alapvonása kidolgozott. b) Mint *normatív gazdasági mechanizmust*, amely jogi szabályozása a megfelelő irányítási rendszernek. c) Mint *tényleges gazdasági mechanizmust*, amely a sokrétű folyamatokban a napi gazdasági gyakorlatban valósul meg. Az átfogó gazdasági cél az, hogy a normatív és ténylegesen ható gazdasági mechanizmus mindinkább az elméleti modellhez közelítsen.

A következő kifejtésben lemondunk az elméleti modell részletes kifejtésétől. Az elemzés súlypontját a normatív és a tényleges gazdasági mechanizmus és állandó tökéletesítése képezi az elméleti ideálhoz *közelítés* értelmében. E kérdésfelvetés foglalkoztatja a KGST országokat már több mint húsz éve. Az 1960-as években a KGST országokban bevezetett gazdasági reformokban, a gazdasági mechanizmus tökéletesítésének az alappremisszái a következők voltak:⁷

a) Az üzemi kollektívák és az egyes dolgozók *anyagi ösztönzése* a termelés növelése céljából, a hatékonyság emelkedés és az anyagi felelősség fokozása alapján.

b) A *demokratikus centralizmus elvének* konzekvens megvalósítása, a centralizmus és a vállalatok operatív önállóságának egyidejű erősítésével a népgazdasági terv keretében.

c) Az *iparirányítás strukturájának* átalakítása a tudományos-technikai haladás követelményeinek megfelelően.

Az áru- és pénzviszonyokkal kapcsolatos gazdasági emelők széles körű kihasználása, hogy a termelési és áruforgalmi folyamatban a gazdasági elszámolást és elle-
őrzést biztosítsák.

Az európai KGST országok az 1970-es években domináló gazdasági mechanizmus lényegében az *extenzív bővített újratermelésnek* felelt meg. Kétségtelen eredménye ennek a gazdasági mechanizmusnak modern ipari államok keletkezése Kelet- és Dél-Európában, valamint a tudományos-technikai forradalom kezdeti szakaszának uralma, különösen a Szovjetunióban. A 80-as években az új követelményekkel és lehetőségekkel — az intenzív bővített újratermeléssel és a megtérülés gyorsulásából eredő gazdasági növekedés szükségességével (a speciális termelő felhasználás megtakarítási rátájának közelítése a termelési növekedés rátájához) — egy sor megoldandó ellentmondás.

A gazdasági mechanizmus *érettsége* megítélésének döntő kritériuma a társadalmi termelés eredménye és hatékonysága. Tehát az intenzív bővített újratermelés döntő folyamatának a tényleges túlsúlya. Ez érvényes a KGST országok irányítási rendszerének *összehasonlításánál* is, amelyet a 80-as években a következő irányokban fejlesztettek tovább.

Először a *központi állami tervezés és mérlegmódszer erősítése*, a népgazdaság alapvető arányának és az új erőforrások kihasználásának hosszútávú biztosítása, a tudományos-technikai forradalom és az intenzív bővített újratermelés feltételei mellett. (*Strukturapolitika* a kötelező ötéves és éves tervek alapján.)

Másodszor, az *árutermelők egyéni felelősségének* a növelése (üzemek, kombinátok ill. termelési egyesülések, konszernek, gazdasági egyesülések) a különböző tervek keretében. Különösen fontos a gazdasági egységek rugalmas reagálása — amelyet

⁷ Szerzői kollektíva A. Meissner vezetésével. A politikai gazdaságtan alapvonalainak története. Berlin, 1978. 421—422. old.

mindenekelőtt a tudományos-technikai forradalom váltott ki — *a világpiacon és a belső piaci követelményekre.* (Teljesítmény-értékelés, a nettó termelés alapvető mutatószámaival és a nyereséggel.)

Harmadszor, átmenet a *hosszútávú komplex tervezéshez, valamint a gazdasági és a szociális tervezés egységének megvalósításához:* (Leningrádi példa a szociális tervezésben, a fő feladatok politikája az NDK-ban, a szociális fejlődés informális útjai Magyarországon.)

Negyedszer, a *gazdasági önelszámolás alkalmazásának kiszélesítése* az üzemekben, kombinátokban és a kutatásfejlesztésben is. (A terveköltségeknek és a nyereségnek növekvő jelentősége a termelő felhasználás csökkentésében: a pénzügyi újratermelés biztosítása.)

Ötödös, *új speciális eszközök kialakítása a tervezésben.* A tudomány, technika, termelés, felhasználása a forgalom ciklusainak tervezésében, amelyek az általános tervezési rendszer kereteit meghaladják. A tudományos-technikai haladás feladatainak, intézkedéseinek és eredményeinek a közgazdasági értékelése.

Hatodszor, az *anyag érdekeltség és teljesítményelv sokrétű formáinak* felhasználása, a kollektíva és az egyes dolgozók számára. (Éves prémiumok, brigádbérezés a Szovjetunióban, a nyereségelosztás formái Romániában stb.) A folyamat célja az *érdekegyeztetés* állandó megvalósítása, amely a társadalmi fejlődés fő hajtóereje.

Hetedszer, a *szocialista demokrácia sokrétű formáinak* a kifejlesztése a gazdaságban, a szakszervezet és az ifjúsági szervezet adott együttműködésének feltételei között.

Nyolcadszor, *kötelező állami megállapodások* más KGST országokkal, hiszen a szocialista nemzetközi integrációban a kapcsolatok csak a mindenkori *állami irányítási rendszer alapján* lesznek hatékonyak.

2. A gazdasági mechanizmus közelítésének kérdései a KGST országokban

A gazdasági mechanizmus közelítése a KGST országokban három különböző pozíciót jelent. *a)* A gazdasági mechanizmusok közelítése végbemegy *egyes országokban* a gazdasági mechanizmus tökéletesítésével és érlelésével. (NDK) *b)* A gazdasági mechanizmusok közelítése mindenképp a nemzetközi együttműködés mechanizmusának tökéletesítését biztosítja, amely egyúttal mérték a tökéletesítés számára az egyes országokban. (Magyarország) *c)* A gazdasági mechanizmus közelítését és fokozatos egységesítését kell minden olyan területen megkezdeni, amelyek a szocialista országok integrációját közvetlenül érintik. Így pl. a termelési kooperációk tervezésében. (Szovjetunió)

Ezek a példák nem kizárólagosak és az említett országokat csak szemléltetés képpen neveztük meg. J. Andropov hangsúlyozta, hogy sokféle, a szocialista testvérországoknak nem minden ponton megegyező tapasztalatai gazdag anyagot szolgáltatnak az elmélet kidolgozásához

A lenini elmélet értelmében megállapíthatjuk, hogy itt „a forradalmi elmélet folyamatos önmegújulásáról van szó a forradalmi gyakorlat hatása alapján”.⁹

Ezt a közeledést a 80-as években megköveteli az európai KGST országok gazdaságpolitikájának növekvő azonossága. Az egyes országokban egybehangzóan el-

⁸ J. Andropov: Marx tanításai és a szocializmus építésének néhány kérdése a Szovjetunióban. Kommunista 1983 3. szám.

⁹ J. Andropov: Uo.

ismertek minden differenciáltságot a fejlődés ütemében és terjedelmében. Az intenzív bővített újratermelés *minden oldalú erőforrásmegtakarító típusának a megvalósítása az egyetlen járható út*, amely a népgazdaság állandó teljesítmény-növekedésének a közvetítésével sikeresen kialakítja *a gazdaság és szociálpolitika egységét*, és így ezek az országok a fejlett szocialista társadalom átalakításában sikeresen előrelépnek. A Szovjetunióban ennek az útnak azonos jelentőséget tulajdonítanak az iparosítással.

Az európai KGST országokban a differenciáltság a különböző *gazdasági teljesítőerőre utal* az ipar, a mezőgazdaság, a szállítás, a tudományos-technika potenciál, a minőségi színvonal, az exportvolumen, az ágazati struktúra területén stb., amelyek gyakran az egyes országokban az *extenzív intézkedéseknek* kedveznek. Így a gazdasági stratégia magába foglalja Romániában „az iparosítás erőltetését és a szocialista bővített újratermelés intenzív típusához való egyidejű átmenetét”. A Szovjetunióban és Bulgáriában is igényelik az anyagi-technikai bázis további kibővítését. Különbözik ettől Csehszlovákia és az NDK, ahol az intenzivitáshoz történő átmenettel az iparosítás folyamatát lezártnak tekintik. (Ezt a célkitűzést e tekintetben Magyarország is magáévá teszi.)

Melléklet

A KGST országok termutatóinak rendszere
(Első megközelítés)

Mutatócsoport	Mutató	Ország
A termelés fejlődése Tényleges nettó termelés (NT)	Kalkuláció	Bulgária Románia NDK
	Értékelem	
Saját teljesítmény (Feltételezett NT)	<i>Ártermelés</i>	Csehszlovákia Lengyelország
	anyagi ráfordítás, Értékcsökkenés	
Nettó termelés Nettó nemzeti termelés (viszonyban az előző évihez)	<i>Ártermelés</i>	Magyarország
	anyagi ráfordítás	
Normatív nettó termelés	Béreköltség	Szovjetunió
	A termelés természetes kifejezés	
Szükségletnek megfelelően	Befizetések	Szovjetunió NDK Csehszlovákia Bulgária Lengyelország Románia
	Nyeresség	
Hatékonyság	A szerződések teljesítése	Szovjetunió, NDK Csehszlovákia Lengyelország
	A tervezett szállítási struktúra	
Minőség	Nettó termelés alapján	Szovjetunió Csehszlovákia NDK
	Saját teljesítmény alapján	
Jövedelmezőség	Minőség szerinti részesedés	Csehszlovákia NDK
	Nyeresség	
	Alapjövedelmezőség	Csehszlovákia

Különbőség az NDK valamint a Szovjetunió párt- és kormány dokumentumai, Csehszlovákia hasonló dokumentumai között az, hogy ez utóbbiak „a túlynyomóan” intenzív bővített újratermelésről beszélnek, amelyek átfogóan megvalósítandóak. A bulgár, a magyar és a román dokumentumok arról szólnak, hogy a minden oldalú anyagi-technikai és gazdasági feltételeket „a fokozatos átmenet számára” az intenzív típusú bővített újratermeléshez meg kell teremteni. Végül az intenzívtípusú történő átállás során (kivétel az NDK és a Szovjetunió) a redukált növekedési rátához az 1981—85-ös ötéves tervben, szemben az előző ötéves tervhez képest, közelíteni kell.

A gazdasági mechanizmus állandó tökéletesítése a szocializmus további felépítése során elengedhetetlen. A gazdasági mechanizmus *konkrét tartalma*, a közgazdasági ösztönzésnél alkalmazott tervmutatószámok rendszere, az emelők és a kritériumok, a teljesítmények értékelésnél nem maradhatnak változatlanok. A társadalmi újratermelés mércéje, a *növekedés folyamatosságai* miközben a gazdasági viszonyok bonyolultabbak lesznek; a tudományban és a technikában, a termelési struktúrában, a társadalmi szükségletek rendszerében valóságos forradalmi változások mennek végbe. Az egyes országok *belső* fejlődési feltételei, valamint a *külgazdasági* (és külpolitikai) tényezők is változnak. Ezek a változások érintik többé-kevésbé a *gazdasági rendszer minden oldalát*, mégis a legerősebben a konkrét fejlődési formát befolyásolják és így szükségessé teszik a gazdasági mechanizmus átalakítását.¹⁰

Юрген Бекер:

ПОНЯТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА, СУЩНОСТЬ И ФОРМЫ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В СТРАНАХ-ЧЛЕНАХ СЭВ

Понятие экономического механизма в странах-членах СЭВ определяется неодинаково. В статье понятие экономического механизма анализируется во внутренних связях развития, раскрываются его структурные взаимосвязи. Совершенствование руководства, планирования экономики и экономического стимулирования приносит много новых вопросов, возникающих во внутренних закономерностях развития социализма, являющийся условиями развития социалистического общества на собственной базе.

Совершенствование экономического механизма является важной теоретической и практической задачей в каждой стране, и особенно важно сближение экономических механизмов. Возможные методы и формы уже существуют, но необходимы и дальнейшие конкретные мероприятия и теоретические исследования в интересах достижения более высокой степени экономической интеграции.

Jürgen Becker

CONCEPT, SUBSTANCE OF THE ECONOMICAL MECHANISM AND ITS FORM OF APPEARANCE IN CMEA COUNTRIES

There are some differences in defining the concept of economic mechanism in the countries of the CMEA. The study discusses the concept (price category) of economic mechanism in its internal context, revealing its structural interrelationships.

The perfection of economic mechanism is an important theoretical and practical task and especially important is the task of bringing closer the economic mechanism of the different countries. The possible ways and spheres of this bringing closer are given, however there is a need for further concrete measures and theoretical research, in order to reach the higher level of socialist integration.

The tasks of the perfection the management planing and economic stimuly raise many questions which come from internal laws of socialism and which are also the preconditions for the socialist development on its own basis.

¹⁰ L. Abalkin: A fejlett szocializmus gazdasági mechanizmusa és a Szovjetunió gazdaságpolitikája. 1980. 580. old.